

ПРОФЕСІЙНЕ ВИСЛОВЛЮВАННЯ ЯК СПОСІБ ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ У ПРАКТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПСИХОЛОГА

Постановка проблеми. Вирішення проблеми культури мовленнєвого спілкування психолога, гармонізації його вербальної поведінки має не тільки наукове, а й неабияке практичне значення, зумовлене суспільною потребою, а саме, потребою підвищити ефективність надання психологічної допомоги населенню та оптимізувати підготовку майбутніх фахівців у вищих навчальних закладах. На нашу думку, культуру мовленнєвого спілкування психолога доцільно інтерпретувати як комплексне системне утворення особистості фахівця, що виступає складовою поведінкового компоненту його культури спілкування і має місце на фазі реалізації ним мовленнєвих дій у зовнішньому плані за допомогою мовленнєвих засобів, адекватних цілям професійного спілкування. Структурними компонентами культури мовленнєвого спілкування психолога виступають: професійні комунікативні знання про засоби мовленнєвого спілкування; вміння формулювати професійні висловлювання за допомогою мовленнєвих засобів, що відповідають цілям професійної діяльності; комунікативно-мовленнєві навички спілкування, володіння якими забезпечує вміння формулювати професійні висловлювання [9].

Кожен з визначених компонентів у структурі культури мовленнєвого спілкування психолога формується і розвивається (комунікативно-мовленнєві навички) в процесі фахової підготовки майбутніх психологів у ВНЗ і у комплексі організують системне утворення на етапах як фахового навчання так і у безпосередньому професійному спілкуванні практичного психолога.

Аналіз останніх публікацій. Мовленнєве спілкування психолога є важливою умовою успішного здійснення його професійної діяльності. Тому майбутній психолог повинен прагнути найвищого ступеня своєї професійної досконалості - майстра мовленнєвої діяльності. Майже всі види й форми психологічного консультування у якості центральної ланки передбачають мовленнєву взаємодію психолога з клієнтом, яка створює основний зміст професійного спілкування. Важливим регулюючим механізмом цієї взаємодії є психологічний вплив [1; 2; 4; 7; 10 та ін.].

Специфічність професійного мовлення знаходить своє втілення у тому, що психолог виступає як особистість, яка має свою індивідуальність, свій поняттєвий апарат, а також специфічні мовні конструкти, тобто психолог повинен володіти багатьма професійними мовними знаннями, вміннями та навичками. Необхідність вивчення та вдосконалення мовленнєвих можливостей підкреслена у ряді наукових праць [2; 7; 10 та ін.].

Зважаючи на специфіку діяльності психолога, знярядям якої є спілкування в суто професійному значенні, особливої актуальності набувають питання мовленнєвих якостей, вмінь та навичок психолога. Н. Ф. Шевченко наголошувала на тому, що психолог повинен володіти багатьма професійними мовними навичками та вміннями, за допомогою яких він повинен здійснювати психологічний вплив, розширювати, доповнювати та збагачувати внутрішній світ клієнта, і тим самим надавати йому більше можливостей вибору у його подальшому житті [10].

На думку дослідниці, відсутність знань про дієвість професійного висловлювання та вміння оптимально формулювати його, помітно впливає на результат професійної діяльності загалом [10]. У цьому вбачається тісний зв'язок між рівнем володіння професійними комунікативними знаннями та вмінням формулювати професійні висловлювання.

Н. Ф. Шевченко вважає, що психолог обов'язково ставить перед собою мету надати психологічну допомогу клієнту, що виявляється у його психологічному інформуванні.

При цьому, на думку дослідниці, фахівець має дотримуватися комунікативної доцільності, зміст та форма його мовлення повинні диктуватися психологічною ситуацією клієнта, відповідати цілям та умовам спілкування. Психолог, висловлюючи інформацію клієнту, повинен дотримуватися мовних норм, мати великий обсяг лексичного запасу, бути здатним до вироблення і формулювання значної кількості думок. Психологічна інформація повинна повідомлятися в адекватній формі для клієнта, з обмеженим використанням професійної термінології, передбачати зрозумілу для клієнта мову [10].

Н. Ф. Каліна та О. В. Варфоломеева наголошують на тому, що діяльність психолога, який працює у сфері надання психологічної допомоги, висуває вимоги до мовлення фахівця та особливостей його прояву у професійних ситуаціях: психолог виступає як специфічна мовна особистість, яка включає сукупність здібностей і характеристик, що зумовлюють створення та сприйняття нею мовних утворень, які різняться за ступенем структурно-мовної складності, глибиною і точністю відображення дійсності, певною цільовою спрямованістю [4].

Мета статті полягає у визначенні особливостей, специфіки та критеріїв формулювання професійного висловлювання психолога.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на досить численні дослідження мовленнєвої взаємодії, такі аспекти як відображення у висловлюванні позиції співрозмовників, емоційного настрою, становлення особистісного «Я» психолога, яке тісно пов'язане з формуванням професійної культури, висвітлюється лише у декількох роботах, спеціально присвячених проблемі професійного спілкування психолога [1; 2], що розглядається авторами як важлива складова професійної культури. Професійна культура, безумовно, передбачає високий рівень професійних знань, які пов'язані з реальним контекстом діяльності, та найважливішою її складовою є, на нашу думку, культура мовленнєвого спілкування. Саме мовне спілкування психолога є найвагомішою стороною його професійної діяльності, тому для нього надто важливими є знання про потенціал мовленнєвих можливостей та особливості професійного висловлювання.

Специфіка професії психолога, її спрямованість, передусім, на надання психологічної допомоги іншим, передбачає залежність успіху його професійної діяльності не лише від досконалих знань, але й від володіння таким важливим інструментом як мовлення. Академічні знання не дають психологу вичерпних відповідей на запитання, які виникають у його професійній діяльності: за допомогою яких засобів досягти ефективності у наданні психологічної допомоги, використовуючи мовлення, яким чином слід будувати професійні висловлювання тощо.

На наш погляд, якщо підготовка фахівців із вищою освітою передбачає навчання діловому мовленню, то майбутніх психологів слід обов'язково навчати володінню професійним мовленням у різних аспектах, відповідно до норм культури мовленнєвого спілкування. Правильності усного й письмового мовлення навчають починаючи зі шкільної лави, тому саме правильність мовлення є його основою. Але кожне професійне мовлення, зокрема, в системі «людина-людина», має свою специфіку, знання і володіння яким, дозволяють ефективно використовувати в роботі мовленнєві засоби, що необхідні у конкретній ситуації професійного спілкування.

Очевидно, що недостатньо відповідальне ставлення до своєї мовної поведінки, недбалість у формулюванні думок, обмежений словниковий запас, перекладання відповідальності за нерозуміння на партнера по спілкуванню, ігнорування контекстів і паралінгвістичних засобів ведуть до необхідності вироблення вимог до мовленнєвої культури фахівця будь-якого профілю, а, особливо, психолога. Саме для нього важливі знання про потенціал мовленнєвих можливостей та особливості висловлювання як головного знаряддя психологічного впливу фахівця на клієнта при взаємодії з ним.

Професійному висловлюванню психолога, психологічний механізм якого є надто складним за своєю структурою, безсумнівно, належить особливе місце у процесі

психоконсультативного діалогу. Тому важливо визначити особливості професійного висловлювання психолога, які забезпечують ефективність його професійної діяльності.

Відтак, слід детально розглянути особливості висловлювання психолога, оскільки саме висловлювання є важливим елементом у формуванні професійної культури психолога, яка не тільки є умовою ефективності роботи психолога з клієнтом, але й умовою його професійної майстерності.

Професійна мова та мовлення психолога, ознаками якого є науковість і структурованість, значною мірою відрізняється від мови іншого фахівця. У процесі консультативних контактів взаємодія «психолог - клієнт» реалізується у різноманітних варіантах. Особливе місце належить яскравій, емоційно насиченій, вражаючій мові фахівця, тому що вона пробуджує цілу гаму думок і почуттів, які згодом стають матеріалом для усвідомлення і обговорення з клієнтом. В ідеальному варіанті мова психолога, його висловлювання повинні бути вільні від непродуктивних мовних конструктів, а продуктивні – перебувати у зоні свідомості, тобто бути під контролем.

Якщо психолог не є лінгвістом-професіоналом, він повинен, на нашу думку, у всякому разі, володіти гарним почуттям мови, або стійкими мовними інтуїціями. Уміння висловлювати точно й логічно свої думки, підбирати такі слова й висловлювання, які будуть зрозумілі співрозмовнику, робити паузи для обмірковування, перевіряти, чи є психолог правильно зрозумілим, є важливим його вмінням, яке, водночас, свідчить про наявність емпатії у спілкуванні.

З огляду на досліджувану проблему підготовки майбутніх психологів до ведення психоконсультативного діалогу, ми виокремлюємо особливості висловлювання психолога, які дозволяють диференціювати професійну мовленнєву діяльність від непрофесійної, професійне висловлювання від непрофесійного. У висловлюванні, як відомо, здійснюється взаємодія мовців між собою. Кожне висловлювання внутрішньо діалогічне: воно не лише виражає певну авторську позицію, передає певний зміст, але й завжди відповідає за попередній контекст і попереджує реакцію у відповідь. Діалог є формою словесного вираження актуальної для людини реальності, отже він зумовлює психологічний вплив у ході його здійснення. Проте культура мовленнєвого спілкування включає не лише вміння вести діалог з клієнтом, а й орієнтацію на партнера як рівноправного суб'єкта спілкування. Вона передбачає активну взаємодію, повне взаєморозуміння психолога і клієнта, а не примітивне маніпулювання, яке, на жаль, трапляється у практиці.

На думку Г. О. Станкевича, у діалогічному просторі, що створюється між клієнтом і психологом, мовлення стає середовищем та засобом зміни особистості. Будучи індивідуальним за своїм характером, воно має ряд фонетичних, семантичних і синтаксичних особливостей, в яких проявляється особистість. Так само, як і поведінка людини в цілому, мовленнєва поведінка утворює стійкі стратегії. Досягнення діалогічного розуміння здійснюється у ході підстроювання цих стратегій. Мовленнєві стратегії як засіб висловлювання думки мають міцний потенціал, тому вони є засобом впливу на клієнта [8]. І, безумовно, професійне володіння цими стратегіями зумовлює високий рівень володіння культурою мовленнєвого спілкування психолога.

Важливо наголосити на тому, що мовленнєвий вплив не є пасивним сприйняттям клієнтом чужої думки та пасивним підпорядкуванням чужій волі: він передбачає боротьбу і свідому оцінку значимості мотивів, більш або менш обдуманий вибір із низки можливостей. Таким чином, мовленнєвий вплив слугує не для спрощення цього вибору, а для полегшення усвідомлення, орієнтування в ситуації, підказуючи суб'єкту впливу відомі підстави для вибору. Можна стверджувати, що мовленнєвий вплив, перш за все, скерований на зміну в структурі психічної організації як основи поведінки клієнта.

В. Ф. Петренко, досліджуючи ефективність мовленнєвого комунікативного впливу, зазначає, що у широкому розумінні він, пов'язаний зі зміною індивідуальної свідомості

клієнта (зміна поведінки суб'єкта впливу або його емоційного стану, або його знань про світ, або його ставлення до тих чи інших подій тощо) [5].

В психологічній літературі мовленнєвий акт розглядається як подія мови, спілкування, тобто активної соціальної взаємодії. Прихильниками такого підходу були М. М. Бахтін та Л. С. Виготський. За твердженням М. М. Бахтіна, справжньою реальністю мови-мовлення є не абстрактна система мовних форм і не ізольоване монологічне висловлювання, а соціальна подія мовленнєвої взаємодії [3].

Виходячи з наведеного положення можна дійти висновку, що мінімальною цілісною одиницею мовленнєвого спілкування є саме висловлювання [3]. Це положення є основним у нашому розумінні професійного висловлювання як структурного компонента культури мовленнєвого спілкування психолога.

В. А. Семиченко визначає як найбільш важливі такі характеристики мовлення психолога: доступність, яка передбачає точний добір мовних засобів для адекватного вираження думок з урахуванням можливостей сприйняття слухачів; довільність, яка означає високий рівень мовленнєвої активності й здібності до самоврядування, відсутність мовленнєвих штампів, готовність підтримати чи організувати розмову на будь-яку тему; здатність про одне й те саме говорити по-різному, використовуючи різні мовні засоби, прийоми композиції словесного матеріалу, стильові особливості свідчать про варіативність мовлення [7].

Дослідниця також наголошувала на важливості таких характеристик професійного мовлення психолога: виразність мовлення, яка є його істотною характеристикою, умінням викликати у свідомості слухачів наочні образи за допомогою прикладів, метафор, алегорій, порівнянь; емоційність як здатність впливати на емоції й почуття слухачів; логічність мовлення, яка передбачає послідовність розгортання аргументації, дотримання основної ідеї; літературність мовлення передбачає точність вживання слів, правильність наголосів, закінчень; доречність передбачає відповідність змістовних і стилістичних особливостей висловлювань ситуації взаємодії [7].

О. Ф. Бондаренко в результаті психосемантичного аналізу висловлювань психолога-консультанта визначив такі фактори, що характеризують його: зрозумілість (дохідливість, висловлювання повинно бути побудоване ясно, доступно для розуміння); велемовність (може називатися "мистецтвом слова", тому що вимагає від психолога мистецтва володіння мовленням, мовою, широкого лексику); семантична насиченість (ця характеристика є цікавою в зв'язку з роллю мовлення, мовних засобів, необхідних й істотних для побудови особистісно орієнтованого висловлювання в психологічному консультуванні та психотерапії); емоційне залучення (зумовлене відображенням об'єктивних і суб'єктивних характеристик особистості); лексична цілісність (впливає на запам'ятовування і, якщо слова, що відкидаються, можуть бути вилучені з пропозиції без зміни семантичного змісту, вони є надлишковими в смислі передбачуваності в даній семантичній структурі); ритмічність; впливовість [2].

Отже, формулюючи професійні висловлювання, психолог повинен враховувати багато важливих аспектів. Але, перш за все, фахівець у своєму професійному спілкуванні обов'язково має використовувати висловлювання, адекватні цілям та завданням професійної діяльності.

Узагальнюючи вище зазначене, необхідно зауважити, що більшість науковців звертали увагу на правильність професійних висловлювань психолога (В. А. Семиченко цей критерій визначає як літературність мовлення [7]). Висловлювання повинні мати такий зміст, який буде зрозумілим для будь-яких клієнтів (дорослих, дітей). Це знаходить відображення у нормі культури мовленнєвого спілкування. У зв'язку з цим, правильність професійного висловлювання визначається важливим його критерієм. Однак, правильність не може бути абсолютною: в консультативному процесі вона реалізується у співвідношенні з контекстом.

Також дослідники наголошували на важливості доцільності професійного висловлювання спеціаліста. Будь-яке професійне спілкування цілеспрямоване, а це означає, що кваліфікований психолог обов'язково ставить перед собою мету та завдання кожної розмови з клієнтом, що розглядається як розкриття або створення для нього нових можливостей, які виявляються у взаємодії з клієнтом. Отже, доцільність, на нашу думку, є наступним необхідним критерієм професійного висловлювання психолога.

Ще одним важливим критерієм професійного висловлювання психолога виступає зрозумілість (у В. А. Семиченко – це критерій доступності [7]). Зрозумілість як основний фактор висловлювання психолога, на нашу думку, сприяє процесу розуміння і детермінує пошук виходу зі складної ситуації для клієнта. Зміст психологічного повідомлення психолога повинен бути адекватним суб'єктивному сприйманню клієнта

Таким чином, нами були виділені основні критерії професійного висловлювання психолога: правильність висловлювання (відповідність літературним нормам, багатий лексичний запас, граматичні вміння); доцільність висловлювання (спрямованість на мету та завдання професійної діяльності); зрозумілість (адекватність змісту психологічного повідомлення суб'єктивному сприйманню клієнта) [9].

За цими критеріями можна диференціювати професійне висловлювання психолога як важливу ознаку культури мовленнєвого спілкування фахівця, від непрофесійного. Вміння ж формулювати професійні висловлювання, адекватні цілям і завданням професійної діяльності, виступає структурним компонентом культури мовленнєвого спілкування фахівця [9].

Результати дослідження. У нашому експериментальному дослідженні за даними критеріями були визначені рівні (високий, середній, низький) сформованості вміння формулювати професійні висловлювання у студентів-психологів II-V курсів на основі аналізу їх письмових робіт з вирішення психоконсультативних ситуаційних задач та розподіл студентів по групах за рівнем сформованості вміння формулювати професійні висловлювання таким чином:

1-а група (високий рівень сформованості вміння формулювати професійні висловлювання): висловлювання студентів відповідають всім означеним критеріям на рівні особистісної готовності до подачі психологічної інформації, правильної за змістом та, адекватної за формою; письмові роботи цих студентів свідчать про їх теоретичну та практичну готовність до встановлення первинного міжособистісного контакту, до швидкої орієнтації у семантичному просторі клієнта, до активізації емпатійного спілкування з клієнтом, вони активно використовували різноманітні прийоми та засоби ефективного спілкування, обирали слова та мовні конструкції, які сприяли б підтримці необхідного контакту з клієнтом (зазначимо, що під практичною готовністю ми розуміємо досконале володіння тими професійними вміннями та навичками, які надані фаховою підготовкою та передбачені змістом навчальних дисциплін професійного спрямування);

2-а група (середній рівень сформованості вміння формулювати професійні висловлювання): у студентів сформовані вміння формулювати професійні висловлювання лише за деякими критеріями, наприклад, на рівні правильності та доцільності психологічної інформації без врахування особливостей семантичного простору клієнта; або студентами враховувалися особливості семантичного простору клієнта і правильність висловлювання, але при цьому вони не дотримувалися доцільності професійного висловлювання; такі студенти мають занижені показники емпатійності, але володіють комунікативними знаннями на достатньому рівні; зміст їх рекомендацій відзначається правильністю та доцільністю, але у підборі слів ними іноді не враховувався віковий аспект клієнта при застосуванні відповідних лексичних одиниць, а Я-висловлювання були побудовані некоректно з надмірною апеляцією до власного досвіду, що загалом не сприяє довірі до психолога;

3-а група (низький рівень сформованості вміння формулювати професійні висловлювання): у студентів виявлена особистісна неготовність вступати у міжособистісний контакт з клієнтами; у них обмежений лексичний запас; спостерігається недостатнє володіння професійними комунікативними знаннями; студенти іноді використовували очевидні та банальні поради, професійні терміни, які рідко вживаються у повсякденному житті і можуть бути незрозумілими клієнтом; такі студенти відзначаються заниженим рівнем емпатії, іноді невпевненістю у собі, нерозвиненими комунікативно-мовленнєвими навичками (це видно з надмірної лаконічності змісту письмових рекомендацій, частого повторення так званих слів-паразитів, навіть у письмовому тексті); їм властива відсутність “співчуття” до клієнта, невідповідність висловлювань меті професійного спілкування, недоступність (незрозумілість) психологічного інформування у роботі з клієнтами-дорослими або клієнтами-дітьми.

Принцип розподілу даного феномена проводився за нормальним розподілом та розрахуванням рівнів через середнє (квадратичне) відхилення.

Виявлено, що у студентів на всіх курсах переважає середній рівень вміння формулювати професійні висловлювання (Експ.гр.1 (II курс) – 32,3 %; Експ.гр.2 (IV курс) – 44,6 %; Експ.гр.3 (V курс) – 49,3 %). У досліджуваних сформованість вміння фіксувалася лише за деякими критеріями професійних висловлювань. Також значно вираженим залишався низький рівень сформованості цього вміння (Експ.гр.1 – 47,7 %; Експ.гр.2 – 26,2 %; Експ.гр.3 – 17,7 %). У вирішенні ситуаційних задач дані студенти допускали помилки, використовували очевидні та банальні поради «клієнту», перенасичували висловлювання професійною термінологією тощо [9].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отримані результати дозволили виявити наявні недоліки професійної комунікативно-мовленнєвої підготовки майбутніх психологів у ВНЗ, визначити та обґрунтувати шляхи її оптимізації за допомогою застосування комплексної програми формування культури мовленнєвого спілкування. Зміст нашої авторської комплексної програми спрямований на майбутніх психологів у системі фахової підготовки, базується як на оригінальних авторських, так і на модифікованих напрацюваннях вітчизняних та зарубіжних дослідників. Комплексна програма включає спецкурс «Культура спілкування психолога» та проблемно-рольові ігри, які відображають реальні умови психоконсультативної роботи психолога. Таким чином, професійна комунікативно-мовленнєва підготовка студентів-психологів має здійснюватися із застосуванням активних методів навчання з метою набуття студентами здатності до професійної мовленнєвої взаємодії та оволодіння ними вмінням формулювати професійні висловлювання у вирішенні проблем, наближених до реальних умов професійної діяльності.

Перспективи подальшої науково-дослідної роботи вбачаємо у вивченні розвитку культури мовленнєвого спілкування психолога як комплексного системного утворення особистості фахівця, поглибленому вивченні динаміки та специфіки формування культури мовленнєвого спілкування у відповідності до диференціації етапів навчання, дослідженні ефективності роботи психологів з високим рівнем сформованості структурних компонентів культури мовленнєвого спілкування, зокрема, вміння формулювати професійні висловлювання, у навчально-виховних закладах.

Література

1. Абрамова Г. С. Практическая психология : учебник [для студ. вузов] / Г. С. Абрамова. – М. : Академический Проект, 2003. – 496 с.
2. Бондаренко А. Ф. Социальная психотерапия личности (психосемантический подход) / А. Ф. Бондаренко. – К.: КГПИИЯ, 1991. – 189 с.
3. Выготский Л. С. Избранные психологические исследования. Мышление и речь / Л. С. Выготский. – М. : Изд-во АПН РСФСР, 1956. – 386 с.
4. Калина Н. Ф. Речевое общение в психотерапии / Н. Ф. Калина, О. В. Варфоломеева. – М. : Прогресс, 1997. – 72 с.

5. Петренко В. Ф. Психосемантика сознания / В. Ф. Петренко. – М. : Изд-во МГУ, 1998. – 208 с.
6. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека / К. Роджерс. – М. : Прогресс, 1994. – 480 с.
7. Семиченко В. А. Психология речи / В. А. Семиченко. – К. : Магистр-S, 1998. – 112 с.
8. Станкевич Г. О. О диалогической природе психотерапевтических изменений // Московский психотерапевтический журнал / Г. О. Станкевич. – 1999. – № 2 (22). – С. 24-27.
9. Ханецька Т. І. Культура мовленнєвого спілкування психолога: навч. посібник (для студ. психол. спец. з грифом МОНМС України) / Т. І. Ханецька. – К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. – 328 с.
10. Шевченко Н. Ф. Особливості професійного висловлювання психолога-консультанта // Проблеми загальної та теоретичної психології: зб. наук. праць / [за ред. С. Д. Максименка] / Н. Ф. Шевченко. – К.: Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України, 2003 – 2003. –Т. 5.–Ч. 1.– 2003. – С. 293-299.

В статье представлены особенности речевой деятельности психолога, его профессионального высказывания как способа психологического влияния на клиента в процессе психоконсультирования, требования к формулированию профессионального высказывания психолога и его критерии. Также представлены результаты экспериментального исследования сформированности умения формулировать профессиональные высказывания студентами, определены его уровни.

The features of speech activity of psychologist are presented in the article, his professional expression as method of psychological influence on a client in the process of psychological advising, requirement to formulation of professional expression of psychologist and his criteria. The results of experimental research of formed of ability to formulate professional expressions students are also presented, his levels are certain.

РОЗДІЛ II.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ПРОЦЕСІВ У МАЛИХ ТА ВЕЛИКИХ ГРУПАХ В СУЧАСНОМУ ГЛОБАЛІЗОВАНОМУ СВІТІ. СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ В КОНТЕКСТІ НАДАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ

Т.В. Андрущенко (м. Київ)

ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСОБИ МАНІПУЛЮВАННЯ СВІДОМІСТЮ ГРОМАДЯН У СУЧАСНИХ ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСАХ

Постановка проблеми. Феномен маніпуляції останнім часом репрезентується в науковому дискурсі з огляду на масову свідомість, масову поведінку й масове суспільство загалом. Концепт останнього в сучасному теоретизуванні й дослідницькій рефлексії поступився місцем концепту демократичного суспільства.

Реалії сучасних демократичних країн часто свідчать про те, що маніпулятивний вплив залишається вагомим інструментом організації суспільного життя. А основним змістом маніпулятивного впливу вважається встановлення контролю над об'єктом впливу з тим, щоб змусити його діяти у спосіб, потрібний для того, хто здійснює маніпулювання. Також необхідно виокремити і основні складові маніпулятивного впливу. Це, зокрема: оперування інформацією (цілеспрямоване перетворення інформації); приховування маніпулятивного впливу (потрібно замаскувати цілі маніпуляції, а в ідеалі й